

З. Р. Кісіль*

МОРАЛЬ ЯК РЕГУЛЯТОР ПОВЕДІНКИ КУРСАНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ СИСТЕМИ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВА УКРАЇНИ

Останнім часом у широких громадських колах стало модним говорити про девальвацію духовних і моральних цінностей, конформізм суспільства, виникнення соціальної аномії. Тема на сьогодні майже безпрограшна, з причини нікого ні до чого не зобов'язуючої гарантованої добромисності. Ну й справді, який патріот і тим більше державний діяч може бути байдужим до занепаду духовності та моральності у суспільстві. Як не хвилюватися з того, що право та мораль вже не виступає ефективним регулятором суспільних відносин, а звідси і проблема соціалізації людини у суспільстві. Ми сьогодні нарікаємо на те, що суспільство уражене конформізмом, соціальна аномія у ньому набуває загрозливих масштабів.

Треба зазначити, що питання соціалізації людини досліджувалися у різних аспектах. Окрім соціологічного підходу до дослідження теорій соціалізації К. Маркса, Е. Дюркгейма, Р. Мертона, Р. Дубіна, Г. Спенсера, Т. Парсонса, Р. Маккавера, Д. Рисмена, Л. Сроула та інших, основу яких складає положення про дослідження конкретної особистості за допомогою дослідження суспільства у цілому, специфіку соціалізації індивідів з урахуванням психологовікових особливостей досліджували Е. Еріксон, Ж. Піаже, Л. С. Вигодський, сучасні соціологи Л. Г. Судас, В. А. Ядов, І. С. Кон, Ш. Л. Туркіашвілі, В. Є. Горозія, Ю. А. Замошкін, В. М. Кудрявцев, В. П. Казимірук, М. Є. Покровський, Ф. А. Погорелов, В. Ф. Левічев, І. В. Солоніков та інші, психологи В. В. Давидов, П. Г. Давидов, А. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн, Д. Б. Ельконін та інші вчені.

Метою нашого дослідження є з'ясування співвідношення аномії та конформізму як чинників девіантної поведінки людини у суспільстві, деформації правосвідомості (свідомості) та взагалі її соціалізації у суспільстві.

Ми розглядаємо припущення, що конформна поведінка, як така, що відповідає цілям суспільства та використовує законні засоби їх досягнення (на відміну від нонконформістської — делінквентної поведінки), та аномістичне суспільство формують нову форму девіантної конформістської поведінки — моральноправовий конформізм, який характеризується відсутністю адекватної оцінки правових приписів, цінностей права та моралі¹.

Сучасні соціально-економічні та політичні явища спонукають науковців виробляти й постійно вдосконалювати серії надійних критеріїв у різних галузях життєдіяльності людини, що визначають її поведінку та адекватність останньої сучасності. Наше суспільство на даний момент переживає непростий період становлення нових економічних та політичних відносин, нової суспільної свідомості. Труднощі економічного розвитку, політичні протиріччя та відомі

© Кісіль З. Р., 2008

* доцент кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат історичних наук, доцент

¹ Давидов П. Г. Моральноправовий конформізм посадових осіб і корупція влади // Інтеллект. Особистість. Цивілізація: Тем. зб. наук. пр. / За ред. О. О. Шубіна. — Донецьк: ДонДУЕТ, 2004. — Вип. 2. — С. 364; Парсонс Т. Человек в современном мире: Пер. с англ. / Под ред. В. А. Кувакина. — М.: Прогресс, 1985. — 430 с.

деформації суспільної свідомості — все це знаходить вияв у моральній сфері людей, зокрема підлітків. Тому професорсько-викладацький склад вищих навчальних закладів системи МВС України та психологів не можуть не турбувати питання причин і умов становлення деформованої особистості, з викривленим, неадекватним ставленням до світу, до суспільства, до інших людей. Безперечно, морально-правове виховання курсантів закладів освіти МВС України має свої особливості. Найважливішою з таких особливостей є те, що морально-правове виховання курсантів спрямовано не лише на формування їх власної правомірної поведінки, а і на формування знань, навичок, умінь, переконань, установок, зовнішнього і внутрішнього імперативів, по-перше, щодо забезпечення пріоритету права в їхній професійній правоохоронній діяльності, по-друге, — запобігання професійно-моральній деформації, по-третє, — здатності забезпечувати правомірну поведінку всіх громадян. Власне, виходячи з цього, можна вести мову про особливості формування морально-правомірної поведінки курсантів закладів освіти МВС України. Однією з особливостей є те, що працівник міліції має бути вихованим у демократичному дусі, коли примус, насилля, силові прийоми визнаються як відповідь на зло, а не як засіб у творенні добра. Тому надзвичайно актуальним є осмислення філософсько-правових аспектів процесу демократизації виховання українського правоохоронця, розуміння того, що освіта без належного морального виховання — справа помилкова і небезпечна².

Змістом онтології людини є спрямування волі “на пошуки себе у справі”, на реалізацію природних рис діловитості, на те, щоб справи були корисними для суспільства і природи. При цьому зусилля думки повинні бути спрямовані на виконання працівником органів внутрішніх справ тієї соціальної ролі, яка необхідна для забезпечення гармонії життя, підтримання краси, рівноваги, які є умовою існування всього природного.

Наприклад, А. Столяренко з цього приводу зазначає, що навчання у професійній освітній установі справедливо називають першим професійним випробуванням: яким є студент у навчанні, таким, найшвидше, він буде (якщо не станеться дива) і юристом. Проте важливо усвідомити: тільки інтенсивне навчання зі всіма проявами позитивних особистісних потенцій та зусиль може сформувати повноцінного професіонала. Тому аж ніяк не можна проблему формування особистості відкладати “на потім”. Її обов’язково потрібно розв’язувати у навчальному процесі³.

На зміст морально-правового виховання курсантів впливають не тільки закони, але й відомчі нормативні акти, рішення колегії МВС України, в яких конкретизуються роль, завдання та вимоги до працівників органів внутрішніх справ у сучасний період. Зміст морально-правового виховання в системі закладів освіти МВС України сприяє досягненню певної ієрархії цілей в діяльності науково-педагогічних працівників, спрямованій на формування комплексу специфічних якостей особистості випускника, необхідних для його майбутньої правової сфери життєдіяльності. Зазначена ієрархія цілей включає в себе:

- формування цілісної системи правових знань (близька ціль),
- формування правової переконаності (перспективна ціль),
- формування мотивів, звичок і потреби правомірної поведінки,
- дотримання законності боротьби із правопорушеннями і злочинністю

(кінцева ціль).

² Кириченко І. Г. Освіта МВС: закономірності формування та перспективи розвитку // Іменем закону. — 2002. — № 15 (5299). — С. 3.

³ Соловьєв Э. Ю. Правовой нигилизм и гуманистический смысл права // Квинтэссенция: филос. альманах / Сост. В. И. Мудрагей, В. И. Усанов. — М.: Политиздат, 1990. — С. 219.

Правова вихованість курсантів повинна забезпечувати не тільки дотримання ними дисципліни, розпорядку дня, законності в процесі несення служби по охороні громадського порядку в період проходження практики і стажування, а, насамперед, їх готовність і вміння самим здійснювати правове виховання громадян та правопорушників і самим не підпасти під вплив кримінальної субкультури.

Щоб успішно вирішувати проблему запобігання негативним новоутворенням особистості, які в кінцевому рахунку реалізуються в аморальних вчинках, та розробити засоби їх усунення, необхідно, перш за все, досконало вивчити, що вони собою являють.

Згадані проблеми, на жаль, ще недостатньо розроблені наукою. Що таке аморальний вчинок? Яка його природа? Однозначної відповіді на ці запитання ми ще не знаходимо.

Щоб зрозуміти, що собою являє аморальний вчинок, необхідно насамперед розглянути сутність вчинку.

У психологічному словнику вчинок визначається як свідома дія, оцінювана як акт морального самовизначення людини, в якому вона стверджує себе як особистість у своєму ставленні до іншої людини, до себе самої, до групи або до суспільства, до природи в цілому⁴. Більшість психологів (Л. Божович, Л. Виготський, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн та ін.) визначають вчинок як одиничний поведінковий акт, пов'язаний з виконанням або невиконанням людиною своїх моральних обов'язків. Із сукупності таких актів складається моральна діяльність або поведінка людини.

Реалізації вчинку передують “внутрішній план дії”, в якому представлені свідомо вироблені наміри, є прогноз результату й оцінки з боку оточуючих людей і суспільства в цілому. Наміри виступають ідеальним образом вчинків і завжди існують в усвідомленій формі. Вчинок — це дія, яка усвідомлюється діючим суб'єктом як суспільний акт, що відображає ставлення цієї людини до іншої, а також до колективу, суспільства в цілому і, у свою чергу, викликає ставлення до себе.

За загальноприйнятим визначенням⁵, реально-практичну структуру вчинку складають:

1) ситуативний компонент — поєднання зовнішніх та внутрішніх умов, що спричиняють певний вчинок;

2) мотиваційний компонент — властиве особистості первинне усвідомлення збуджуючого, спонукаючого характеру ситуації, що приводить до актуалізації певних мотивів вчинків, до їх протиставлення чи поєднання, в результаті чого формується мотивація вчинку — складне психологічне утворення, в якому поєднуються певні ідеали, ідеї особистості щодо прийняття певного рішення відносно мети та характеру вчинку;

3) дійовий компонент — комплекс реально-практичних дій особистості, спрямованих на прийняття нею рішення щодо морального змісту ситуації та на реалізацію прийнятого рішення;

4) післядійовий компонент — комплекс пізнавально-перетворюючих дій особистості, спрямованих на вторинне постдійове усвідомлення змісту здійснених нею вчинків, на усвідомлення їх результатів та на їх оцінювання.

Якщо мати на увазі конкретний вчинок, то, звичайно, виникає потреба визначити його домінуючий мотив. “При поясненні будь-якого людського вчинку треба враховувати спонуки різного рівня і плану в їх реальному сплетінні і складному взаємозв'язку. Міркувати тут однопланово, шукати мотиви вчинку

⁴ Психология. Словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. — М.: Политиздат, 1990. — 494 с.

⁵ Основи психології: Підручник / За заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Романця. — К.: Либідь, 1997. — С. 488.

тільки на одному рівні в одній площині — означає свідомо позбавити себе можливості зрозуміти психологію людей і пояснити їх поведінку”⁶.

Мотивами поведінки можуть виступати потреби, точніше усвідомлена необхідність їх задоволення (неусвідомлені потреби можуть бути стимулами вчинків, але не їх мотивами); інтереси — вибрана спрямованість свідомості на ті чи інші об’єкти, які можуть задовольнити наші потреби; цілі — образи очікуваних і бажаних результатів діяльності. Крім того, мотивами часто виступають установки — стан стабільної готовності діяти певним чином у певних ситуаціях; соціальні орієнтації — відносно стійке вибіркове ставлення до тих чи інших цінностей життя і культури; звички — установки на певні, автоматично повторювані форми поведінки, які усвідомлені раніше і стали до такої міри стійкими, що не обов’язково потребують активної діяльності розуму при кожному конкретному вчинку. До вищих мотивів вчинків слід віднести глибоко усвідомлені переконання, продумані та відчуті установки й орієнтації, що стали загальними принципами поведінки на раціональному рівні, які визначають і контролюють інші мотиви вчинків.

Будь-який вчинок являє собою цілісне явище, в якому в нерозривній єдності існують суб’єктивно-особистісні (мотиви) і об’єктивно-значущі (результати) елементи. Дія постає як моральний вчинок тоді, коли береться до уваги моральна цінність його суб’єктивних мотивів, його значення для будь-кого, коли воно за цими причинами викликає до себе те чи інше ставлення, схвалення або осуд з огляду на моральний критерій.

Вчинок як одиницю моральної поведінки можна уявити у вигляді моделі:

- 1) особа, вчинок якої нас цікавить;
- 2) інша особа, яка бере участь у вчинку (таких осіб може бути кілька);
- 3) спілка людей, які могли брати участь у вчинку, але в даному вчинку це не потрібно, хоча реакція цієї групи осіб на його вплив має значення (референтна група);
- 4) природа в широкому розумінні цього слова або мікросередовище, в якому реалізується вчинок;
- 5) сукупність узаконених морально-етичних норм, виконання яких обов’язкове в даному суспільстві;
- 6) сукупність морально-етичних норм, встановлених традиціями даного людського суспільства;

Модель вчинку спирається на два основні компоненти.

Перший включає в себе наміри, прогнозовані відповідні реакції від оточуючих людей і середовища, в якому планується здійснити вчинок. Таким чином, цей компонент може розглядатися як прогноз майбутнього елементарного акту поведінки. Мотиви й цілі входять до цього компонента лише опосередковано, через прогноз відповідних реакцій.

Другий включає в себе реалізований намір (вплив) і сукупність відповідних реакцій від оточуючих людей і середовища, які виникли у відповідь на реалізацію наміру (мотиви й цілі безпосередні).

Вчинок однаковою мірою можна розуміти як суб’єктивно мотивований результат і як об’єктивно реалізований мотив. Щоб правильно оцінити вчинок як моральну дію, треба враховувати одночасно моральну цінність і мотиву, і результату, тобто конкретне співвідношення цих двох цінностей у цьому вчинку.

Правильна моральна оцінка вчинку уможливорює правильний підхід до формування особистості правоохоронця. Під моральною оцінкою вчинку слід

⁶ Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. — М.: Наука, 1976. — С. 261.

розуміти процес виявлення і, разом з тим, констатації його етичної значущості. А. Гумницький обґрунтовує необхідність виділення в оцінці моральної дії двох ступенів: перший полягає в пізнанні його фактичного боку, другий передбачає визначення соціально-психологічного смислу вчинку, його моральної цінності⁷. Але для адекватної оцінки окремого вчинку або лінії поведінки як сукупності великого ряду конкретних вчинків, на нашу думку, важливо не просто розглядати мотиви й результати з погляду моральної та етичної цінності, а й виявити конкретне співвідношення цих цінностей і проаналізувати ті зовнішні умови, за яких дані мотиви переходять у результати. Тільки при врахуванні цілісної структури вчинку можлива побудова більш-менш чіткої ієрархії вчинків, виходячи із їх соціально-моральної цінності — від безумовно цінних до безумовно нецінних з усіма проміжними ступенями. Найбільш вдалу класифікацію різних вчинків, з погляду оцінки їх моральної цінності, на нашу думку, пропонує П. Г. Давидов⁸. Ми вважаємо дуже важливим розглянути цю класифікацію для того, щоб показати, яке місце в ієрархії вчинків посідає аморальний вчинок.

Усі вчинки курсантів (студентів) учений поділяє (умовно) на три великі групи: моральні, аморальні та морально неоднорідні. До групи моральних вчинків входять власне моральні і так звані репродуктивно-моральні дії. До першої групи відносяться вчинки, позитивний соціальний зміст яких повністю збігається з установками курсантів (студентів), які спираються на такі високоморальні спонуки, як моральний обов'язок і честь, особиста відповідальність. Це ті дії, які людина здійснює цілком вільно, згідно зі своїми внутрішніми переконаннями. До другої групи моральних дій (репродуктивно-моральних) входять ті суспільно правильні вчинки, які, хоч і здійснюються добровільно, згідно з особистим вибором людини, але не визначаються достатньо глибокою усвідомленістю. Їх спонукають і регулюють не особисті переконання, а репродуктивно засвоєні нею моральні погляди і зразки поведінки оточуючих. Основними різновидами репродуктивних моральних дій є наслідувально-конформні, навіювальні (сугестивні) і бездумно-звичні.

Перший різновид — це “копіюючі” моральні дії за наочним зразком.

Другий — дії, які викликані силою впливу окремих людей, що навіюються на курсанта (студента).

Третій характеризується механічним дотриманням раніше засвоєного поведінкового зразка.

Розглянутій групі моральних вчинків протистоїть група аморальних дій, які поділяються на власне аморальні і репродуктивно-аморальні. Перші є антиподом власне моральних вчинків, їх негативний соціальний смисл відповідає змісту внутрішнього імперативу курсанта. Підгрупу репродуктивно аморальних вчинків складають необдумані, малосамостійні вчинки, які здійснюються під впливом нездорових умов середовища. Вони також поділяються на наслідувально-конформні, сугестивні і бездумно-звичні.

Групу морально неоднорідних вчинків складають дії, об'єктивний і особистісний смисли яких перебувають в дисгармонії. Ця група вчинків складається також із двох підгруп. До першої, що має назву зовнішніх моральних вчинків, належать загалом позитивні дії, але за внутрішнім, мотиваційним змістом вони не виявляються такими. Це дії морально невірні, які поділяються за своїм суб'єктивним змістом на дії двоякого роду: захисно-оберігаючі та корисні. Захисно-оберігаючі дії курсант чинить із побоювання отримати певну неприємність. Корисні — це дії, що можуть допомогти курсанту здійснити ті чи інші вузько

⁷ Гумницький Г. Н. Нравственный поступок и его оценка. — М.: Знание, 1978. — 64 с.

⁸ Давидов П. Г. Указ. работа. — С. 364.

індивідуальні бажання, інтереси, потреби. Але оцінка цих дій не повинна бути беззастережно негативною, бо для деяких педагогічно занедбаних курсантів зовнішньо моральні дії є своєрідним “перехідним мостом” від морально неповноцінної, негативною до морально повноцінної, позитивної поведінки.

Другою підгрупою морально неоднорідних вчинків є підгрупа зовнішньо аморальних вчинків, негативних за їх зовнішнім проявом, у той же час позбавлених поганих намірів. До них відносяться аморальні вчинки за незнанням, афективні й ненавмисні вчинки. Це вчинки, які не мають навмисного негативного змісту, що здійснюються внаслідок тих чи інших вад у процесі морального пізнання, невірного розуміння обов’язку. Такі дії курсанти здійснюють, коли, наприклад, старанно приховують вчинки своїх товаришів.

Афективні вчинки провокуються сильним нервово-психічним збудженням курсанта. Причинами таких вчинків можуть бути ті чи інші, частіше несподівані, психогенні травми: образа, уражене самолюбство та інше. Ненавмисні дії — це немотивовані вчинки, які викликані поза волею курсанта найрізноманітнішими випадковими неприємними обставинами. Хоча ці дії і не навмисні і не завжди підлягають покаранню, все ж таки, як правильно зауважує Е. Натанзон, необхідно вбачати і “деяку провину в таких діях”, оскільки вони виникають частіше за все “через відсутність певної зібраності, серйозності й уважності”⁹. Відзначимо, що в юридичній практиці аналогічні дії кваліфікуються як безвідповідальні або навіть злочинно необережні.

Моральна оцінка вчинку повинна виходити з точного знання “факту” вчинку, правильно відображати його морально об’єктивний та особистісний (суб’єктивно-психологічний) зміст. Лише за цієї умови може бути забезпечена всебічна й об’єктивна моральна оцінка вчинку. Неправильна оцінка вчинку викликає не тільки засмученість, але й образу, обурення. Найчастіше за таких обставин поведінка курсанта ще більш погіршується. Е. Натанзон справедливо вказує на те, що передусім слід засуджувати вчинок, а не особистість, бо ті чи інші порушення в поведінці можуть мати місце і при правильному (в цілому) розвитку особистості¹⁰.

Розглянута нами загальна характеристика вчинку дає можливість перейти до конкретного і більш глибокого розгляду аморального вчинку.

На жаль, ні в психологічній, ні в юридичній літературі практично не зустрічається визначення аморального вчинку. В енциклопедичному філософському словнику знаходимо поняття “аморалізм”. Воно визначається як принцип практичної або ідейної орієнтації, що означає заперечення моральних устоїв і суспільних норм поведінки в суспільстві, нігілістичне ставлення до всіх моральних норм і принципів¹¹. Аморалізм, на думку філософів, є теж мораль, але внутрішньо розірвана, позбавлена цілісності¹². Його не слід вважати чимось зовнішнім по відношенню до моралі, він мовби проростає із її середини, бо вони беруть початок з одного джерела — розвитку суспільства.

Словник з етики¹³ дає дещо інше визначення аморалізму, а саме: це характеристика поглядів, лінії поведінки й образу життя особистості, які

⁹ Натанзон Э. Ш. Психологический анализ поступков ученика: Книга для учителя. — М.: Просвещение, 1991. — С. 63.

¹⁰ Там же. — 126 с.

¹¹ Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. — 2-е изд. — М, 1989. — 815 с.

¹² Гумницкий Г. Н. Нравственный поступок и его оценка. — М.: Знание, 1978. — 64 с.; Дробницкий О. Г. Проблемы нравственности. — М.: Наука, 1977. — 331 с.; Момов В. Человек, мораль, воспитание. — М.: Прогрес, 1975. — 161 с.

¹³ Словарь по этике / Под ред. А. А. Гусейнова и И. С. Кона. — М.: Политиздат, 1989. — 447 с.

ґрунтуються на нігілістичному ставленні до суспільства і, в першу чергу, до загальнолюдських норм моралі.

У юридичній практиці аморальні вчинки кваліфікують як зловмисні, навмисні, свідомо скоєні всупереч добре відомим вимогам моралі і правопорядку. Але таке визначення не може бути застосоване до характеристики аморальних вчинків молоді, оскільки воно не розкриває їх сутності, зокрема, специфічних рис розвитку моральної сфери молоді: досить помітний розвиток моральних почуттів, які випереджають розвиток моральної свідомості¹⁴. У юному віці моральна свідомість тільки зароджується, і говорити про свідоме і навмисне здійснювання негативних вчинків в цьому віці ще неправомірно.

А. Анісімов під аморальним вчинком розуміє, безумовно, морально-негативну дію, в тому числі і злочин¹⁵. Ми не можемо повністю погодитись із цим твердженням автора, оскільки неможливо поставити в один рядок злочин і вчинок, який заслуговує лише громадського осуду. У літературі по сьогоднішній день, як вже говорилося, немає чіткого визначення, що таке аморальний вчинок і яку саме дію слід вважати такою. На наш погляд, не можна об'єднувати правопорушення, злочини й аморальні дії в одне поняття "аморальний вчинок", тобто ставити між ними знак рівності. Ми вважаємо, що аморальний вчинок — це дозлочинна дія, яка може привести до злочину або правопорушення, але яка може так і залишитися негативним проявом поведінки.

Проаналізувавши наявні визначення аморального вчинку, зробимо спробу дати йому своє визначення.

Аморальний вчинок — це одиничний поведінковий акт, що характеризується негативним ставленням індивіда до суспільних і, в першу чергу, загальнолюдських норм моралі, порушення яких не передбачає покарання законом, а лише громадським осудом.

Усяка поведінка людини можлива при наявності двох основних умов — будь-якої потреби в суб'єкта і ситуації, в якій вона могла бути задоволена. Отже, мотивація аморальної поведінки включає в себе механізм взаємодії загальної спрямованості особистості, фундаментальною основою якої є потреби, пов'язані з тими чи іншими елементами зовнішнього середовища.

Важливим моментом перевірки ефективності морально-правової освіти та морально-правового виховання курсантів є їх вплив на правопорушників (злочинців) чи осіб, які відбули кримінальне покарання. Саме у такій ситуації настає зіткнення протилежних ідей, поглядів, моральних установок. Щоб досягти мети, стажисту потрібно застосувати певні засоби впливу на правопорушника, тобто використати систему педагогічних методів і прийомів.

На думку А. Морозова, у процесі практики і стажування курсанти стикаються з такою професійною ситуацією, яка вимагає від них готовності здійснювати глибокий і всебічний аналіз справи, приймати самостійне рішення, віднаходити інваріантні шляхи розв'язання завдань, які виникають¹⁶.

Виконання програми навчальної практики та стажування дає можливість науково-педагогічним працівникам перевірити ефективність методик навчання та правового виховання, які застосовувались у навчальному процесі, зокрема, з'ясувати ступінь засвоєння курсантами знань за певними рівнями.

Кожний курсант має комплекс потреб, які можуть бути як активними, так і пасивними (приховані потреби). Як і з них впливають на вчинок, залежить від

¹⁴ Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. — М.: Просвещение, 1968. — С. 326.

¹⁵ Анисимов С. Ф. Мораль и поведение. — М.: Мысль, 1985. — 115 с.

¹⁶ Малинина И. П. Философия правотворчества. — Екатеринбург, 1996. — С. 12.

цілого ряду факторів, в тому числі особливостей позиції і стану курсанта, особливостей предмета задоволення потреби. Навіть одна й та ж потреба неоднаково впливає на вчинки людей. При цьому вчинок може бути спрямований не тільки на задоволення потреби, але й на посилення її виявлення. Ця ж потреба може залишатися і нейтральною щодо до вчинку. Треба також враховувати, що сам спосіб задоволення потреби може стати потребою.

У діяльності правоохоронців моральні норми відіграють не менш важливе значення ніж норми правові. Можна навіть стверджувати, що реалізація правових норм обов'язково передбачає аналіз юридичного факту через відповідну етичну систему конструктів індивіда. Це визначається тим, що, по-перше, право етичне по своїй суті; по-друге, зміст правових норм в силу своєї універсальності обов'язково передбачає його етично-ціннісний аспект тлумачення.

Проілюструємо на прикладах. З точки зору позитивного права при наявності реальної загрози для життя правоохоронця він має можливість застосування зброї проти нападаючого. Етичний зміст реалізації цього права передбачає вживання заходів уникнення застосування зброї (при наявності повної правової можливості), які не передбачені нормами права, але передбачені власним розумінням певної афективної ситуації і цінності чужого життя.

При всій простоті чи складності вирішення подібної ситуації і зважаючи на те, що співробітник міліції завжди ризикує власним життям, суспільство не може ні вимагати, ні заперечувати етичного вибору людини.

У західній літературі стосовно використання сили поліцією у відповідності з міжнародними правовими актами по правах людини звертається увага на наступні вимоги:

- сила повинна використовуватися тільки у передбачених законом випадках;
- спочатку повинні бути використані ненасильницькі засоби;
- шкода повинна бути мінімізована;
- використання сили повинно бути завжди пропорційним законним цілям;
- всі чиновники повинні бути навчені використовувати різноманітні засоби диференційованого використання примусу, а також застосовувати ненасильницькі засоби¹⁷.

Аналіз цих вимог свідчить про те, що головним у діях правоохоронця є максимальне забезпечення прав кожної людини, в тому числі і правопорушника. Кожен акт застосування сили має як різну інтенсивність протидії, так і професійні можливості конкретного правоохоронця. Так, при нападі на співробітника ОВС декількох неозброєних хуліганів можливе при певних передбачених законом умовах застосування зброї, але добрий професіонал може застосувати і досвід ведення рукопашного бою з метою завдання меншої шкоди нападаючим. Зрозуміло, що вибір завжди за співробітником ОВС, а вибір носить етичний характер.

Крім того, правоохоронець може мати певну інформацію про нападаючих негативного чи позитивного характеру. Наприклад, достовірні дані про скоєне ними вбивство колеги-міліціонера, що було здійснено в його присутності. Постає питання правового і етичного вибору міліціонера. Що стосується правового вибору, то відповідь зрозуміла — дії в межах права. Етичний вибір потрібно залишити

¹⁷ Бовин Б. Г., Рябов С. А. Профессиональный отбор сотрудников, работающих в условиях хронической экстремальности (психологический аспект) // Проблемы профилактики дезадаптации и профессиональной деформации у сотрудников органов внутренних дел: Сборник научных трудов. — М.: НИИ МВД России, 2006. — С. 41.

за правоохоронцем. Це проблема обов'язку його совісті і відповідальності перед собою за певні загальнолюдські цінності.

Слід зазначити, що в межах норм позитивного права завжди існує (чи повинен існувати) певний мінімум і максимум правових заходів досягнення цілі регулювання, який може бути використаний правореалізуючим суб'єктом. В якійсь частині випадків може бути практично неможливо контрольному органу визначити, наскільки адекватно були використані допустимі заходи. Тому і існує проблема етичного вибору.

Інший приклад. Співробітник міліції вирішує питання про притягнення до адміністративної відповідальності громадянина за появу у певному вигляді в громадських місцях після зловживання спиртних напоїв. З формально-правової точки зору правопорушник може бути, припустимо, оштрафований. З етичної точки зору штраф застосовується як останній захід по причині того, що штрафні санкції в даному випадку є фактично колективною відповідальністю сім'ї правопорушника, які ні в чому не винні. Крім того, сімейний бюджет хворих алкоголізмом, як відомо, і без того обмежений.

Із наведених прикладів зрозуміло, що кожна сфера юридичної практики має свої специфічні особливості правозастосування і відповідно до цього повинна мати специфічну систему етичних норм.

Таким чином, за допомогою права і моральності підтримується визначений порядок у життєдіяльності сучасного суспільства, забезпечується його стійкість. Тим самим правова і моральна системи відіграють комунікативну роль у соціумі. Регулююча функція права і моральності виявляється шляхом впливу на поведінку співробітника ОВС через його свідомість, волю за допомогою стимулювання визначених мотивів, інтересів, настановлень поведінки, що забезпечують або сполучення інтересів правоохоронця і суспільства, або їхнє підпорядкування суспільній волі.

Аморальні вчинки курсантів можна розглядати також як реалізацію їх ціннісних орієнтацій. Ціннісні орієнтації, поряд з такими категоріями, як потреба та інтерес, мають важливе детермінуюче значення в мотивації поведінки молоді.

Для поведінки соціально зрілої особистості характерне не тільки дотримання моральних норм суспільства, а й орієнтація при цьому на певні суспільні цінності. Відсутність життєвого досвіду, недоліки виховання, а нерідко й негативний вплив безпосереднього соціального оточення можуть призвести до деформації цінностей майбутнього правоохоронця, коли вони приймають хибні цінності за істинні.

Слід відзначити, що для аморальної поведінки є характерним розходження знань моральних норм та цінностей і реальних вчинків і дій. Якщо в особистості наявні чіткі уявлення про моральні норми та цінності, а поведінка розходиться з цими нормами та цінностями, то причина тут одна — знання не стали переконаннями і звичними нормами поведінки особистості. Така деформація відбувається в процесі виховання, коли закладаються основи моральності, а в молоді ще не були сформовані спрямованість та установки, які визначають поведінку особистості, що відповідають моральним нормам і цінностям.

Спираючись на це, ми можемо виділити такі етапи виникнення аморальної поведінки курсантів:

- а) деформація сфери потреб особистості;
- б) формування на основі деформованих потреб негативних звичок і якостей особистості;
- в) мотивація аморального вчинку;
- г) боротьба мотивів;
- д) прийняття конкретного рішення, виконання рішення: здійснення вчинку.

Особливість аморальної поведінки полягає не в тому, що в ній беруть (або не беруть) участь якісь особливі психічні або фізіологічні механізми, не характерні для моральної поведінки, — механізми одні й ті ж. Особливість полягає не у формі, а в змісті функціонування цих механізмів. Виходячи з цього, структуру аморального вчинку можна розглядати як структуру конкретного поведінкового акту. Він складається з чотирьох елементів:

- об'єкта — того, на що спрямована дія;
- об'єктивної сторони — способу здійснення дії;
- суб'єктивної сторони — ставлення особи до дії і її результату;
- суб'єкта — особи, яка здійснила дію.

Поведінку людини можна також розглядати і як форму взаємодії особистості з середовищем. Виходячи з цього, можна виділити такі етапи або ланки згаданої взаємодії:

- а) формування особистості з негативною спрямованістю;
- б) мотив аморального вчинку;
- в) прийняття конкретного рішення про здійснення такого вчинку;
- г) реалізація цього рішення, включаючи здійснення вчинку.

Як показали психологічні дослідження, проведені на базі Львівського державного університету внутрішніх справ, неможливо виділити ті фундаментальні факти і фактори, які визначають динаміку поведінки, а отже, неможливо й керувати цією поведінкою без точного розкриття механізмів регуляції і саморегуляції поведінки.

Одним із механізмів регуляції слід вважати рефлексію. На думку С. Рубінштейна, рефлексія надає можливість суб'єкту “піднятися” над своїми смислами і “віднести” до них, дозволяє йому відволіктись від них, усвідомити самого себе як “Я”, як суб'єкта, який не вичерпується їх сумою, а підноситься над ними, в змозі зробити вибір між ними¹⁸.

Деякі вчені регулятивну функцію поведінки покладають на совість¹⁹. В. Момов розуміє під совістю складну специфічну форму моральної відповідальності, яка контролює і спрямовує поведінку людини²⁰. В. Демиденко визначає совість як досить складну особистісну властивість, яка включає в себе знання, оцінює ставлення до своїх вчинків, конкретні дії, почуття²¹. О. Дробницький вважає, що до совісті слід віднести такі явища внутрішнього досвіду, як:

1) критичне ставлення до себе, незадоволення досягнутим, відчуття розладу з собою, протилежні тенденції до внутрішньої згоди;

2) прагнення не стільки ствердити себе у власних очах, скільки присвятити себе службі будь-якій значущій ідеї або справі, тобто відмова від якого б то не було власного інтересу в моральній діяльності; постановка до себе таких підвищених вимог, які викликають драматичне відчуття розладу з оточуючою дійсністю²².

Як відомо, емоційна сфера є суттєвим регулятором поведінки. У конкретних ситуаціях курсанти більш покладаються на емоції і переживання. Закріплення механізму адекватної поведінки на основі емоційних переживань особливо

¹⁸ Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. — М.: Наука, 1976. — 416 с.

¹⁹ Демиденко В. К. Деякі аспекти морального виховання: Практичний матеріал для класних керівників, вихователів і вчителів. — К., 1995. — 40 с.; Давидов П. Г. Указ. работа. — С. 646; Момов В. Человек, мораль, воспитание. — М.: Прогрес, 1975. — 161 с.

²⁰ Момов В. Указ. работа.

²¹ Демиденко В. К. Вказ. праця.

²² Дробницький О. Г. Проблемы нравственности. — М.: Наука, 1977. — 331 с.

важливо — треба подолати характерний для них емоційний бар'єр, несприйняття виховних впливів (як фронтальних, так і індивідуальних). Особливе значення мають для особистості, що формується, емоційні переживання, що виникають у сфері спілкування. Неблагополучні стосунки з однолітками в системі особистих стосунків, якщо вони стають домінуючими, можуть сприяти формуванню негативних якостей особистості: невпевненості, недовіри, агресивності та ін.

Теоретичний аналіз сутності та особливостей аморального вчинку дозволяє стверджувати, що аморальний вчинок обумовлений як зовнішніми несприятливими умовами розвитку особистості курсанта — майбутнього правозахисника, так і внутрішніми — мотивами, інтересами, емоціями, переживаннями, спрямованістю особистості. Аморальний вчинок — це дія, яка не передбачає покарання законом, а лише заслугове морального осуду і має як епізодичні прояви, так і постійний характер, що дозволяє вже говорити про лінію поведінки; він не відрізняється від моральної дії якимись особливими психічними або фізіологічними механізмами, — особливість полягає у змісті цих механізмів, які характеризуються мотивами, цілями, ціннісними орієнтаціями, спрямованістю особистості.

Формування правомірної поведінки, насамперед, має за мету формування освіченого, високоморального юриста — співробітника органів внутрішніх справ України. Слід пам'ятати, що його діяльність пов'язана з постійним зіткненням з ситуаціями, фактами, які мають юридичний характер. Внаслідок цього вона вимагає чіткої правової оцінки, юридично грамотних і законних дій. Власне, завдяки методам навчання можна найбільш ефективно досягнути мети правового виховання.

Таким чином, враховуючи специфіку завдань, які вирішують працівники органів внутрішніх справ, морально-правове виховання повинно бути спрямованим на утвердження у свідомості курсантів поваги до Конституції та законів України, нормативних актів Президента і Уряду України, наказів МВС України, положень військових статутів, глибокої переконаності у справедливості й доцільності заснованого на них правопорядку, на розвиток у кожного співробітника таких якостей, які сприятимуть беззастережному виконанню вимог присяги. Проблеми регулювання поведінки правоохоронців є вкрай важливим питанням, проте, морально-правове виховання як наукова категорія ще не дістала належного морально-правового осмислення, а звідси — не створено відповідної теоретичної бази формування правомірної поведінки молоді, в тому числі й працівників органів внутрішніх справ, що вимагає сьогодні поглибленого наукового осмислення, зокрема проблем морально-правового виховання курсантів закладів освіти МВС України.

Стаття рекомендована до друку кафедрою адміністративного права та адміністративного процесу Львівського державного університету внутрішніх справ (протокол № 14 від 4 травня 2007 року)

